

УДК 81'1:316.47

Н. Л. Замкова
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ОДНОМОВНІСТЬ ЧИ ПОЛІЛІНГВІЗМ? ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, США ТА АВСТРАЛІЇ

Серед дослідників немає однозначної оцінки результатів мовної політики Великобританії. З одного боку, деякі дослідники вважають, що мовна політика Великобританії (як і США) є типовим прикладом стратегії одномовності. До таких дослідників належить В. Алпатов, висновки якого спираються на більш загальну тезу про те, що жорсткість мовної політики не залежить від демократичності або недемократичності тієї чи іншої держави і що в ліберальних країнах така політика часто-густо була жорсткішою, ніж у країнах із авторитарними режимами [1, с. 34–38].

У своїх дослідженнях науковець наводить приклади як тих, так і інших країн. Так, через асиміляційну мовну політику Туреччини автор підручника з курдської мови провів 4 місяці у в'язниці. У школах Кенії за розмови «материнською мовою» б'ють. Такі випадки не викликають подиву, оскільки йдеться про досвід країн, далеких від ліберальних стандартів. Однак той факт, що аналогічна ситуація спостерігається в Канаді, де діти також потерпають від насильства, якщо вони розмовляють індіанською мовою, уже може збентежити. Цікавим є й те, що в ліберальній Великобританії мовна політика є вкрай жорсткою, а, наприклад, у такій країні, як авторитарна Австро-Угорщина, вона була м'якшою.

Справедливість тези В. Алпатова, на нашу думку, показово ілюструє й випадок Швейцарії, у якій діють дискримінаційні стратегії стосовно мов національних меншин. Тому, повертаючись до мовної політики Великобританії, варто звернути увагу на наведений автором факт, що Ірландія, здобувши незалежність, фактично втратила ірландську мову й перейшла на домінуюче користування виключно англійською. Деякою мірою ці доводи автора є слушними, оскільки ми бачимо, що у Великобританії місцеві мови перебувають під загрозою вимирання, оскільки їх *престижність* швидко знижується, вони є цінністю переважно для представників гуманітарної інтелігенції.

Однак на формально-юридичному рівні не існує приводу звинувачувати Великобританію в дискримінації місцевих (тобто кельтських) мов, оскільки діють закони, що закріплюють ситуацію *двомовності* або «багатомовності», якщо брати до уваги ситуацію в усій країні, а не окремо в кожному з державних суб'єктів Великобританії. По-перше, для колишньої світової імперії

цікавим і дещо незвичним фактом є відсутність *державної мови* як такої. Присяга в Парламенті приймається трьома мовами – англійською, валлійською й уельською. Щодо ситуації в конкретних республіках країни, то, наприклад, в Уельсі валлійській мові надані рівні права поряд із англійською, що підтверджено низкою законів.

Так, за Законом 1967 р. всі написи робляться двома мовами: спочатку валлійською, а потім – англійською. За Законом 1990 р. валлійська мова стає обов'язковим предметом вивчення в середній школі до 14 років, а у 1999 р. цей термін збільшився до 16 років. Більш узагальнений закон стосовно рівності прав валлійської та англійської мов, порівняно із Законом 1967 р., вийшов у 1990 р. На підтримку зазначеного можна навести слова професора К. Уільямса про заходи, що вживаються для збереження валлійської мови. Крім згаданих законів, учений наводить такі форми збереження й розвитку валлійської мови, як ігрові групи, групи та школи валлійською мовою і (що особливо важливо) ефективне використання цієї мови в ЗМІ (наприклад, у вигляді радіопрограм) [6].

Отже, валлійсько-англійський *білінгвізм* існує не тільки на папері. Більше того, валлійська мова є не просто мовою культурної інтелігенції, а й, згідно з останнім Законом 2010 р. (прийнятий в Асамблеї Уельса), валлійська мова набула статусу *офіційної*. Це означає, що державні органи зобов'язані забезпечувати обслуговування цією мовою. Однак усе ж такі функціонування валлійської мови на території Уельсу не є «повноцінним» для мови такого статусу. Наприклад, валлійською мовою не викладається в університетах, а відповідно, й оптимізму серед культурних носіїв валлійської мови немає. Зокрема, вони констатують, що «всі кельтські мови перебувають під загрозою зникнення» й тільки валлійська мова в цьому сумному контексті «виживає». Але при цьому не йдеться про те, що вона повноцінно функціонує, про що говориться в інтерв'ю відомого культурного діяча Уельса: «Из кельтских языков на Британских островах выживает только валлийский // poslezavtra.com.ua».

Аналогічна двомовність, підтверджена на законодавчому рівні, має місце в інших республіках Великобританії: у Шотландії (три офіційних мови – англійська, шотландська та англо-шотландська, або «скотс»), у Північній Ірландії

(офіційна мова – англійська, ірландська – регіональна, або мова «національної меншини»), в Ірландії (дві державних мови – англійська й ірландська). Останній приклад демонструє неточність висновків В. Алпатова про зникнення ірландської мови як мови державного, офіційного та публічного використання. Більше того, констатуємо дві мови як офіційні, ірландське законодавство (у вигляді ст. 8 Конституції Ірландії) наголошує на тому, що ірландська мова йде першою, а англійська – другою.

Однак навіть таке законодавче підкріплення не розв'язує основних проблем кельтських мов, які, за свідченням їхніх носіїв, перебувають на межі вимирання. І цей факт може розглядатися як непряме підтвердження тези В. Алпатова. Резюмуючи емпіричний матеріал, робимо висновок, що під виглядом «білінгвізму» на Британських островах проводиться сценарій диглосії. Факт «державності» чи «офіційності» місцевих мов мало що змінює в цьому сценарії. За своїм статусом (і передусім питанням *престижності*) ці мови є фактично «регіональними», і саме тому англійська мова може бути визнана домінуючою. Ми не можемо повністю приєднатися до тези В. Алпатова про «одномовність» у Великобританії, але можемо висунути тезу про те, що там має місце *прихована* імперсько-колоніальна модель мовної політики й міжмовних відносин, у межах якої мова «колонізатора» є основною мовою, а інші – «факультативними» та дещо другорядними.

На відміну від «жорстких» моделей імперської диглосії (наприклад, у Франції чи Росії), у Великобританії діє досить м'яка формула такої диглосії, оскільки відсутня відверта дискримінація мов і культур. Натомість відбувається м'яке поглинання цих мов мовою-гігантом (престижність якої є найбільшою не тільки у Великобританії, а й у всьому світі).

Сполучені Штати Америки. Якщо перевіряти слушність тез В. Алпатова про «одномовність», то кращого прикладу, ніж Сполучені Штати Америки, важко знайти. Найбільш цікавим аспектом цієї одномовності у США є той факт, що в цій країні звучать майже всі мови світу і про будь-яку «дискримінацію» немає й мови. Більше того, ідеологія «мультикультуралізму» також передбачає стан багатомовності та плекання всього мовно-культурного різнобарв'я. За В. Малаховим, «мультикультуралізм» є «різнобарв'ям дрібних деспотій», у межах яких має місце «карнавал гетерогенностей», який закінчився «примусовим культивуванням нових гомогенностей» [4, с. 153].

У контексті розгляду проблеми «мовної політики» в США виникає природне питання: чому розповсюдження «мультикультуралістської толерантності» не призвело до скасування стратегії, причому досить жорсткої, упровадження «одно-

мовності»? Для відповіді на це питання повернімося до деяких аспектів мультикультуралізму, насамперед аспекту расизму сучасної свідомості, де ключовим словом є слово «іншість». Парадокс полягає в тому, що носій мультикультуралістської ідеології сам шукає свою відмінність від членів певної спільноти, яка звикла вважати себе нацією, тобто робить те, що в класичному расизмі роблять носії панівної культури. І ця відмінність, або іншість, як ми вже наголошували, має суто природні, етнічні характеристики й часто символізується за допомогою образу коріння, тобто суто онтологічної категорії, яка є більш реальною, ніж нація або нація політична.

Нагадаймо, що в сучасній Америці відбувається певний бум навколо пошуків корінь Також ми вказували на те, що на практиці ця міфологема приховує расистську основу мультикультуралістської іншості. Так, А. Хейлі доводить, що пошук такого коріння для афроамериканців означає проект формування «культури чорних», яка відрізняється від «культури білих». Висловлювання філософа Дж. Серла, індіанця за своїм етнічним походженням, демонструє технологію «культурно-групової сегрегації», що має місце в мультикультуралізмі: «Сучасна ідея полягає не в тому, що ви повинні подолати випадковості середовища, які привнесли з собою в Університет, а скоріше в тому, що освіта має закріпити вас у вашій расовій, етнічній чи статевій ідентичності і що кожна група – чи хоча б кожна пригнічена в минулому група – повинна бути представлена в гуманітарних програмах саме як група. Тому на сьогодні вам уже не пропонують прочитати великі твори літератури й навіть великі твори західної літератури. Сама думка про це виглядає архаїчною. Замість цього, вас примушують читати представницькі твори, наприклад романи, написані афроамериканцями чи письменницями північно-західної частини Тихого океану» [5, с. 38].

На завершення нашого аналізу щодо расистської сутності «мультикультуралізму» наведемо думку С. Жижика: «Іншими словами, мультикультуралізм – це дезавуєвана, перетворена самореференційна форма расизму, расизму з певної відстані, він «поважає» ідентичність іншого, розглядає іншого як замкнене «істинне» співтовариство, стосовно якого він, мультикультураліст, підтримує дистанцію, що відображає його привілейовану універсальну позицію» [3, с. 110].

Що дає нам нагадування про суто «расову» або природно-етнічну основу мультикультуралістського проекту США та як саме цей проект грає на боці стратегії «одномовності» у Сполучених Штатах Америки? Очевидно, модель суто «політичної нації», яка прийнята за основу націєбудівництва в цій країні, дає змогу розглядати етнічні спільноти та їх культури й мови як виключно регіональні

та маргінальні. Ідентичність, яка формується на основі мов і культур цих спільнот, має другорядний характер, порівняно з ідентичністю «американця», громадянина США та члена спільноти, на ім'я «американська нація», ця ідентичність спирається на поверхово етнографічні риси, не маючи під собою серйозного законодавчого підґрунтя.

Гармонійна взаємодія жорсткої англомовної моделі американської ідентичності й згаданої «мультикультуралістської багатоманітності» забезпечується не тільки ідеологією «американізму», а й ідеологією так званої «політкоректності», у межах якої спостерігається зв'язок між універсалізмом американського цілого та локальністю мов і культур як складових цього цілого. Американська політкоректність потребує поваги як для згаданого цілого, так і для його невід'ємних частин. Інакше кажучи, «мультикультуралістська модель» етнічного багатоголосся є органічним продовженням концепції *melting pot* (салатниці), у якій наявність численної кількості інгредієнтів підштовхує до «абсолютного панування англійської мови». У цьому контексті експерти відзначають, що англійська мова є потужним інструментом «американізації» або формування «американської нації». Причому розповсюдженість іншої мови жодним чином не впливає на домінуючу одномовність. Передусім це стосується іспанської мови, носіїв якої у США дуже багато. У Маямі іспанська є фактично другою мовою, але законодавчого підтвердження її статусу немає, адже на території США відсутня офіційна «двомовність». Неможливість публічного використання іспанської мови породжує феномен іспансько-англійського суржикю, який має назву *Spanglish*, причому аналогів іспансько-англійського різновиду є досить багато в усьому світі. Достатньо згадати англо-шотландський «піджин» або «скотс».

Категоричність такої мовної політики виявляється ще в тому, що освіта у США (причому як у початковій школі, так і у вищій освіті) здобувається виключно англійською мовою. Отже, унаслідок відсутності законодавчих актів, а також необхідності використовувати в публічному просторі тільки англійську мову й відсутності освіти будь-якою мовою, крім англійською, на теренах Сполучених Штатів Америки ми не маємо жодних натяків на сценарій білінгвізму або «полімовності» та отримуємо ситуацію одномовності в чистому вигляді.

Австралія. Мовна ситуація в Австралії є також вельми показовою в контексті ілюстрації політики «одномовності» й частково нагадує ситуацію в Сполучених Штатах Америки. Різниця полягає лише в тому, що американський мультикультуралізм піклується переважно про мови мігрантів і не досить часто переймається мовами корінних американських етносів (індіанців). На відміну від Сполучених Штатів Америки, проблема мовної політики в Австралії – це проблема співвідношення домінуючої англійської мови, тобто мови колонізаторів, і багатьох мов австралійських аборигенів.

Саме проблема вибору «другої мови» як державної поряд із англійською і стала центром дискусій у середині 80-х рр. минулого століття. Для ілюстрації вирішення цієї проблеми наведемо приклад зі статті Є. Гришаєвої, яка багато займалася проблемою полімовності загалом та австралійського випадку антитези «домінуюча мова/мови етнічних меншин» або конфлікту сценаріїв «одномовність/білінгвізм» [2]. У згаданій статті авторка наводить дані про «драматургію» цієї дискусії. Так, 03 травня 1982 р. в газеті «Australian» була надрукована стаття під показовою назвою «Планування білінгвізму в Австралії», де була сформульована проблема другої мови як нагального завдання австралійської мовної політики.

У відповідь з'явилася інша стаття з альтернативним баченням, яка мала назву «Небезпека створення мовних гетто», де мало місце досить слушне міркування про те, що вибір будь-якої етнічної мови як другої державної зумовить розкол суспільства на етнічні й лінгвістичні групи. Справді, основна складність полягає в тому, що вкрай важко вибрати репрезентативну мову етнічних аборигенів, ураховуючи граничну дисперсність і розмаїття таких мов та відсутність великої етнічної групи, яка могла б прийняти на себе місію такої другої мови.

Друга теза, спрямована проти етнічних мов, полягала в твердженні про те, що англійська мова посилює свої позиції на світовій арені (при цьому типовими є посилання на процес «глобалізації») і тому не варто вводити двомовну освіту. На цьому, наскільки нам відомо, дискусії були припинені та проблема трансформації одномовності в мовну політику білінгвізму була знята. Отже, ми можемо констатувати жорсткий варіант у мовній політиці Австралії, на відміну від її м'якого різновиду у Великобританії, США або франкофонних країнах Африки. Австралійський різновид у дусі імперської стратегії виключає корінні мови австралійських етносів із публічного простору, проголошуючи англійську мову не тільки мовою Великої Традиції, а й головною «світовою мовою», що є також нововведенням епохи глобалізації.

Отже, можемо стверджувати, що Австралія уособлює ідеальну модель для ілюстрації тез В. Алпатова про войовничу одномовність, притаманну англомовним ліберальним країнам. І в цій ідеальній якості Австралія є більш показовою країною, ніж Великобританія, де є інші офіційні мови, крім англійської, і навіть Сполучені Штати Америки, де, незважаючи на жорстку одномовність у публічній, державній та освітній сферах, зберігається присутність інших мов у сфері культури; в Австралії мультикультуралізм був задекларований, але слабо втілений у життя методами державної мовної політики.

Таблиця 1

Країни	Національна ідея	Кількісний вектор мовної політики	Функціональний аспект міжмовних відносин (диглосія/білінгвізм)	Основний вектор стратегії міжмовних відносин (дискримінація/повна/ієрархія/рівність)	Просторові характеристики «буття» мов	Юридичний статус мов	Основні цінності мовної політики	Модальність міжмовних відносин	Публічна цінність мови (престиж)	Публічна представленість мови (політика, освіта, ЗМІ)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Великобританія	Прикмети «політичної нації»	Декларативна полімовність з прихованою одномовністю	Білінгвізм на територіальному рівні з тенденцією диглосії на центральному рівні	Ідеал рівності й прихована ієрархія та м'яка дискримінація	Принцип територіальності	Офіційні мови, регіональні мови	Відносна свобода використання мов	Приховані конфлікти міжмовних відносин унаслідок прихованої дискримінації	Домінування «престиж» англійської мови над іншими мовами	Висока представленість регіональних мов у публічному просторі країни
США	Жорстка форма «політичної нації»	Жорстка одномовність	Диглосія державної мови та інших мов, які використовуються на побутовому рівні	Ієрархія на тлі мультикультуралістської рівності	Принцип централізму	Одна державна мова	Примус у використанні державної мови в публічній сфері	Хитка гармонія	Престиж англійської мови з одночасним декларуванням цінності інших мов і ідеології мультикультуралізму	Домінування англійської мови в публічному просторі США
Австралія	Політична нація	Одномовність	Диглосія	Ієрархія та дискримінація	Принцип централізму	Одна державна мова	Примус у використанні державної мови	Стабільність мовної ситуації, відсутність конфліктів	Престиж англійської мови	Домінування англійської мови в публічному просторі

Література

1. Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире / В.М. Алпатов // Научный диалог. – 2013. – Вып. № 5 (17). – С. 8–28.
2. Гришаева Е.Б. Языковая политика Австралии / Е.Б. Гришаева // Вестник КрасГУ. – 2003. – № 5. – С. 48–50.
3. Жижек С. Интерпассивность или как наслаждаться посредством Другого / С. Жижек. – СПб. : Алетейя, 2005. – 155 с.
4. Малахов В. Национальные государства перед лицом культурного плюрализма / В. Малахов // Малахов

В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов. – М. : Новое лит. обозрение, 2007. – С. 185–215.

5. Серл Дж. Политика и гуманитарное образование / Дж. Серл // Отечественные записки. – 2002. – № 1. – С. 24–53.

6. Хотинец В.Ю. Международный семинар «языковая полифоничность в культурном многообразии» / В.Ю. Хотинец // Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика». – Вып. 2. – 2008.

Анотація

Замкова Н. Л. Одномовність чи полілінгвізм? Порівняльний аналіз мовної політики Великобританії, США та Австралії. – Стаття.

У статті розглядаються філософські аспекти проблеми одномовності й полімовності в різних країнах та їхній вплив на формування мовної політики загалом. Представлено національну ідею, кількісний вектор мовної політики, функціональний аспект і основний вектор стратегії міжмовних відносин, юридичний статус мов, основні цінності мовної політики, модальність міжмовних відносин і публічність мов.

Ключові слова: одномовність, білінгвізм, диглосія, полімовність, мовна політика.

Аннотация

Замковая Н. Л. Одноязычие или полилингвизм? Сравнительный анализ языковой политики Великобритании, США и Австралии. – Статья.

В статье рассматриваются философские аспекты проблемы одноязычия и полиязычия в разных странах и их влияние на формирование языковой политики в целом. Представлены национальная идея, количест-

венный вектор языковой политики, функциональный аспект и основной вектор стратегии межязыковых отношений, юридический статус языков, основные ценности языковой политики, модальность межязыковых отношений и публичность языков.

Ключевые слова: одноязычие, билингвизм, диглоссия, полиязычие, языковая политика.

Summary

Zamkova N. L. Monolingualism or polylingualism? Comparative analyses of language policy. – Article.

The article deals with the philosophic aspects of the problem of monolingualism and polylingualism in different countries and their influence on the formation of language policy as the whole. National idea, quantitative vector of language policy, functional aspects and basic vector of the cross-language relationship strategy, languages' judicial status, basic values of language policy, modality of cross-language relationship and languages' publicity have been determined.

Key words: monolingualism, bilingualism, diglossia, polylingualism, language policy.